

ЧАСТОТНЫЯ ХАРАКТАРЫСТЫКІ ВУСНАГА БЕЛАРУСКАГА МАЎЛЕННЯ

**(на матэрыяле “Заклучнага слова Якуба Коласа на вечары,
прысвечаным яго 70-годдзю”)**

Сучасная беларуская мова мае адметныя вымаўленчыя і інтанацыйныя нормы, акрэсленыя на падставе аналізу літаратурнага маўлення. Пры даследаванні інтанацыі ўлічваюцца магчымасці ўплыву сацыяльных фактараў, індывідуальных асаблівасцей, ступень дыялектных або білінгвістычных кантактаў, псіхалагічная характарыстыка моўцы, умовы камунікатыўнай сітуацыі і ступень эмацыянальнасці выказвання.

Нормаў беларускай мовы з’яўляецца зыходны рух асноўнага тону канца фразы ў завершаных выказваннях камунікатыўнага тыпу апавядання, а таксама ў прыватным пытанні, агульная ўзыходна-зыходная або зыходная амлітуда інтэнсіўнасці гэтых фраз. Для агульнага пытання характэрны ўзыходны або ўзыходна-зыходны меладычны контур.

“Заклучнае слова Якуба Коласа на вечары, прысвечаным яго 70-годдзю”, якое гучыць 3 хвіліны 40,54 секунды, належыць да ўрачыстага маўлення. Гэты тып вуснага маўлення, як сведчаць эксперыменты, з’яўляецца лагічна акцэнтаваным, даволі гучным (рознiца памiж максімальнай і мінімальнай гучнасцю складае 5,19 Дб) і вельмі разнастайным па працягласці фраз (рознiца памiж максімальнай і мінімальнай працягласцю складае 23,08 сек.). Такое маўленне з сярэдняй хуткасцю ў 82,5 словы за мінуту можна ахарактарызаваць як запаволенае з невялікай колькасцю паўз. Урачысты падстыль знаходзіцца ў межах поўнага фонастылю. Намі быў праведзены аналіз частотнага, часовага і сілавога кампанентаў інтанацыйнай арганізацыі апавядальных фраз у маўленні Якуба Коласа. Прааналізаваны матэрыял не мае рэзкіх адхіленняў ад нормы як ў інтанацыйным, так і ў арфаэпічным плане. Даследаванне частотных характарыстык фраз праводзілася паводле наступных параметраў:

1. велічыня пачатковага, максімальнага і канцавога частотнага ўзроўню выказвання;
2. характар частотнай шкалы;
3. частотныя інтэрвалы паміж пачатковым і максімальным узроўнямі і максімальным і канцавым узроўнямі фраз;
4. частотныя інтэрвалы паміж узроўнямі складоў (з улікам канцавых фрагментаў інтанацыйнай структуры);
5. хуткасць змянення частаты асноўнага тону (ЧАТ) у межах націскавага склада, які з’яўляецца цэнтрам выказвання.

Інтэграваны аналіз, праведзены пры дапамозе найноўшай сістэмы камп’ютэрнага мадэлявання вуснага маўлення “Sony Sound Forge 7.0 (release 2004)”, дазволіў спалучыць слыхавыя назіранні з інструментальнымі метадамі.

У маўленні Я. Коласа выявілася наступная заканамернасць: канцавы частотны ўзровень гучання фразы ніжэйшы за пачатковы, што сведчыць пра вымаўленне фразы ў даволі павышаным танальным рэгістры (табліца 1).

Табліца 1

Агульная характарыстыка частотных узроўняў фразы

<i>Узровень фразы</i>	<i>Частата, Гц</i>
Пачатковы	119,86
Максімальны	194,12
Канцавы	81,65

Інтэрвалы паміж пачатковым, максімальным і канцавым узроўнямі прадэманстравалі, у якім фрагменце фразы адбываюцца найбольш значныя змяненні тону ў вымаўленні фраз (табліца 2).

Табліца 2

Агульная характарыстыка інтэрвалаў¹

<i>Інтэрвал</i>	<i>Паказчык, мс.</i>
Паміж пачатковым і максімальным узроўнямі	1,72
Паміж максімальным і канцавым узроўнямі	3,44

Эксперыментальна-фанетычныя даследаванні выявілі, што хуткасць змянення ЧАТ у межах націскага склада з'яўляецца фаналагічна рэлевантнай для кожнага тыпу танальных контураў. На перцэптыўным узроўні адрозненні ў хуткасці змянення тону на адным і тым жа складзе ў розных маўленчых рэалізацыях пры падабенстве танальнага малюнка ўспрымаюцца як больш-менш рэзкае змяненне тону, звязанае з сэнсаадрознівальнай функцыяй інтанацыі.

Пры наяўнасці лагічнага націску, які падкрэслівае прэдыкат выказвання, асноўным паказчыкам завершанасці выказвання з'яўляецца выразнае падзенне тону на лагічна акцэнтаваным слове (у прыватнасці паміж націскным і занаціскным складамі або – як варыянт вымаўлення – паміж пераднаціскным і націскным складамі). У гэтым выпадку лагічны націск выконвае 2 функцыі: сэнсавага вылучэння слова і выражэння завершанасці выказвання. Фразавы націск, наадварот, выконвае завяршальную функцыю.

Для маўлення Я. Коласа характэрна рэзкае павелічэнне хуткасці змянення танальнага малюнка пры замене фразовага націску лагічным. Асабліва выразна гэта заканамернасць выявілася на лагічна акцэнтаваных складах (табліца 3).

¹ Інтэрвал паміж частотнымі ўзроўнямі вызначаўся суадносінамі паміж меншай і большай велічынямі.

Табліца 3

Агульная характарыстыка інтэрвалаў

<i>Хуткасць змянення тону на складзе</i>	<i>Паказчык, Гц/мс.</i>
З фразавым націскам	0,59
З лагічным націскам	1,83

Што да адхіленняў у хуткасці змянення тону, то на складах з фразавым націскам запаволенасць маўлення разглядаецца намі як нарматыўная. Праведзены аналіз засведчыў, што маўленне Я. Коласа гучыць плаўна, без рэзкіх змяненняў тону. Для ілюстрацыі разгледзім сказ *Гэ “ты дзень – / маё свята. //*. У табліцы 4 прыводзіцца прыклад статыстычнага аналізу частотнай шкалы фразы.

Табліца 4

Частотная шкала фразы, Гц

<i>гэ”</i>	<i>ты</i>	<i>з’эн’</i>	<i>ма</i>	<i>жо’</i>	<i>с’в’а’</i>	<i>та</i>
160	155	150	140	140	135	120

Для інтанацыйнага малюнка фразы істотнымі з’яўляюцца часавыя адносіны ў ёй. Час вымаўлення фразы можа змяняцца ў пэўным кантэксце або сітуацыі. Працягласць гучання фразы залежыць як ад аб’ектыўных паказчыкаў – колькасці складоў у фразе, так і ад фактара, які адлюстроўвае пераважна суб’ектыўныя даныя, – ад тэмпу маўлення і эмацыянальнай афарбоўкі выказвання. Аб’ектыўны часавы паказчык улічаны наступным чынам: кожная эксперыментальная фраза мае ад 7 да 20 складоў. Што да тэмпу, то яго можна кваліфікаваць як запаволены.

Як вядома, у беларускай літаратурнай мове час гучання націскага галоснага ў вусным маўленні перавышае час гучання ненаціскага гука. Пры слыхавым успрыманні адным з найбольш выразных паказчыкаў беларускага маўлення з’яўляецца выразнае гучанне як націскных, так і ненаціскных галосных, што тлумачыцца наяўнасцю колькаснай рэдукцыі названых гукавых адзінак. Ступень колькаснай рэдукцыі галоснага ў маўленні Я. Коласа даволі розная, што адбываецца на акцэнтна-рытмічнай пабудове фразы.

Прымаючы націскны галосны за I пазіцыю, пераднаціскны – II пазіцыю і галосныя ў астатніх пазіцыях – III пазіцыю, ахарактарызуем звесткі аб сярэдняй працягласці галосных у “Заклучным слове Я. Коласа” (табліца 5).

Табліца 5

Сярэдняя працягласць галосных гукаў, мс

<i>Камунікатыўны тып сказа</i>	<i>I пазіцыя</i>	<i>II пазіцыя</i>	<i>III пазіцыя</i>
Апавяданне	112,97	164,84	89,13
Пытанне	110,86	153,88	79,22

Суадносіны паміж працягласцю гучання галосных у I і III пазіцыях сведчаць, што ненаціскныя галосныя прыкладна ў 1,25 раза карацейшыя за націскныя. Сярэдні час гучання галоснага ў пераднаціскным складзе (II пазіцыя) павялічаны ў параўнанні з працягласцю галоснага ў III пазіцыі, што адбываецца таксама на меншай ступені яго колькаснай рэдукаванасці. Такія суадносіны працягласці гучання галосных у трох пазіцыях адпавядаюць вымаўленчай норме беларускай мовы.

Суадносіны працягласці гучання ў I, II і III пазіцыях складаюць адпаведна 1,267:1,849:1 і 1,399:1,942:1 (табліца 6)

Табліца 6

Суадносіны працягласці галосных гукаў у трох пазіцыях, мс²

<i>Камунікатыўны тып сказа</i>	<i>I пазіцыя</i>	<i>II пазіцыя</i>	<i>III пазіцыя</i>
Апавяданне	1,267	1,849	1
Пытанне	1,399	1,942	1

У пытальнай фразе ў вымаўленні Я. Коласа не назіраецца выразнай рэдукцыі галосных гукаў: адзначаецца толькі супрацьпастаўленне ненаціскных галосных. Аднак, у пытальнай фразе адбываецца некаторая рытміка-інтанацыйная трансфармацыя, якая знаходзіць выражэнне ў нязначным скарачэнні галоснага ў III пазіцыі.

Вынікі праведзенага даследавання засведчылі, што ўспрыманне некаторых адхіленняў ад беларускіх арфаэпічных норм звязаны, найперш, з менш рэзкім вылучэннем лагічна акцэнтаванага склада, больш плаўным інтанацыйным завяршэннем фразы і некаторым змяненнем яе рытмічнай структуры. Гэтыя адрозненні не закранаюць асноўны інтанацыйны контур беларускай фразы, характэрнай для ўрачыстага маўлення, і не парушаюць, такім чынам, камунікатыўную функцыю выказвання.

² За 1 прыняты сярэдні час гучання галоснага ў III пазіцыі.